

dr Krzysztof Kaczmarek

Politechnika Koszalińska

e-mail: puola1972@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8519-1667>

Historyczne i polityczne determinanty współczesnej tożsamości fińskich Żydów

Historical and Political Determinants of the Contemporary Identity of Finnish Jews

Summary

The article attempts to analyze the historical and political determinants of the identity of Jews living in Finland. In the first part of the text, the author analyzes the influence of the policies of Sweden and Russia on the situation of Jews in Finland and on Jewish identity in the interwar period. In the next part, he discusses the situation of the Jews during World War II. Finnish Jews fought together with Germany against their common enemy — the Soviet Union. The author also attempts to analyze the contemporary identity of Jews in Finland as part of its increasingly secularized society and the attitude of Finland and its inhabitants to the state of Israel. Special attention is paid to the moral dilemmas of the followers of Judaism who fought on the side of Germany during World War II, bearing in mind the fact that they knew about the Holocaust.

Keywords: Finland; Jews; World War II; Israel; foreign policy

Streszczenie

W artykule podjęto próbę analizy historycznych i politycznych determinantów tożsamości Żydów mieszkających w Finlandii. W pierwszej części tekstu autor analizuje wpływ polityk Szwecji i Rosji na sytuację Żydów w tym państwie oraz na tożsamość żydowską w okresie międzywojennym. W dalszej części opisana została sytuacja Żydów w czasie II wojny światowej, kiedy to fińscy Żydzi walczyli wspólnie z Niemcami przeciwko wspólnemu wrogowi — Związkowi Radzieckiemu. Autor podjął również próbę opisu współczesnej tożsamości Żydów w Finlandii jako części laicyzującego się społeczeństwa oraz stosunku tego nordyckiego kraju i jego mieszkańców do państwa Izrael. Szczególną uwagę poświęcono moralnym dylematom walczących w czasie II wojny światowej po stronie Niemiec wyznawcom judaizmu. Zwłaszcza, że mieli wiedzę na temat Holokaustu.

Słowa kluczowe: Finlandia; Żydzi; II wojna światowa; Izrael; polityka zagraniczna

Wstęp

Zrozumienie funkcjonowania wspólnot religijnych, ich narracje i sposób, w jaki konstruują swoje polityki, wymagają wzięcia pod uwagę ich historii i położenia geograficznego, a także innych czynników kontekstowych. Badaczka historii i kultury Żydów w Finlandii Ruth Ilman podkreśla, że granice tożsamości religijnych podlegają ciągłym zmianom na całym świecie, które są obecnie bardziej dynamiczne niż kiedykolwiek wcześniej. Kilka istotnych granic, wcześniej postrzeganych jako oczywiste wyznaczniki żydowskiej przynależności, jest obecnie kwestionowanych i zmieniających, ponieważ statyczne koncepcje tożsamości, oparte na utrwalonych dogmatach, przynależności instytucjonalnej i rodzinnej, ustępują miejsca bardziej elastycznemu postrzeganiu tożsamości żydowskiej. W badaniach nad religią i zmianami we współczesnych społeczeństwach zachodnich podkreśla się, że rosnąca mobilność, urbanizacja i sekularyzacja stanowią podstawę kilku „nowych normalności” w definiowaniu tożsamości etnicznych i religijnych¹. Jak wskazują analizy przeprowadzone przez inną badaczkę kultury fińskich Żydów Mercedesz Czimbalmos, społeczność Żydów w Finlandii znacznie różni się od współwyznawców w innych państwach, a jedną z jej cech charakterystycznych jest to, że dużą jej część stanowią dzieci pochodzące z małżeństw mieszanych i konwertyci². Badaczka zauważa również, że historyczne ograniczenia prawne dotyczące Żydów powodowały konsolidację społeczności, a widoczne wcześniej granice między mniejszością żydowską a społecznością nieżydowską zaczęły się zacierać wraz z poszerzaniem praw ludności żydowskiej w wyniku zmian społeczno-ekonomicznych i religijnych³.

Zatem zrozumienie współczesnej tożsamości żydowskiej w Finlandii wymaga przeprowadzenia złożonych, adaptacyjnych, wielowątkowych i biorących pod uwagę charakterystykę społeczeństwa tego państwa badań. Celu tego nie można osiągnąć bez analizy czynników historycznych. Jak zauważa amerykański historyk i politolog Peter Charles Hoffer, podstawą zrozumienia każdego zjawiska będącego podmiotem badań społecznych są wnikliwe badania nad historią tego zjawiska⁴. Ergo wszelkie analizy powinny uwzględniać kontekst historyczny, a w przypadku badań nad tożsamością żydowską w Finlandii szczególnie wzięty pod uwagę powinien być udział tego państwa w II wojnie światowej⁵.

¹ R. Ilman, *Researching Vernacular Judaism. Reflections on Theory and Method*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 91.

² M. Czimbalmos, *Intermarriage, Conversion, and Jewish Identity in Contemporary Finland. A Study of Vernacular Religion in the Finnish Jewish Communities*, Åbo 2021, s. 11.

³ Taż, *Laws, Doctrines and Practice. A Study of Intermarriages and the Ways They Challenged the Jewish Community of Helsinki from 1930 to 1970*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 35.

⁴ P.C. Hoffer, *The Historians' Paradox. The Study of History in Our Time*, New York 2008, s. 106-127.

⁵ W przypadku Finlandii II wojna światowa to trzy konflikty: będąca skutkiem agresji Związku Radzieckiego (ZSRR) wojna

Historyczne determinanty tożsamości fińskich Żydów

Aż do 1917 roku, kiedy Finlandia uzyskała niepodległość, sytuacja Żydów w tym państwie była determinowana polityką Szwecji i Rosji. Poza nielicznymi wyjątkami ustanowione w czasie dominacji Szwecji prawa dotyczące Żydów i ich pobytu w Finlandii pozostawały w mocy po wejściu tego państwa w skład Imperium Rosyjskiego jako Wielkie Księstwo Finlandzkie (1809 rok). Pomimo odosobnionych przypadków urzędnicy w Wielkim Księstwie Finlandzkim starali się przestrzegać niezwykle surowego szwedzkiego ustawodawstwa dotyczącego Żydów, a tym samym, w obliczu imperialnej Rosji, pośrednio podkreślali autonomiczny status kraju. Historycznie Żydzi byli postrzegani aż do 1858 roku nie jako grupa etniczna, ale jako religijna, dlatego w Finlandii nadal obowiązywał bezwarunkowy zakaz pobytu dla Żydów, którzy nie nawrócili się na chrześcijaństwo.

Dopiero w 1782 roku Szwecja stworzyła prawo zezwalające Żydom na osiedlanie się na swoim terytorium (*Judereglementet*). Jednak prawo to było ograniczone do trzech, a później czterech miast: Sztokholmu, Göteborga, Norrköping i Karlskrony⁶. Żydzi mogli posiadać synagogi i wykonywać określone zawody. Nie mieli jednak prawa do głosowania i wolno im było zawierać małżeństwa jedynie wewnątrz własnej społeczności⁷. Na skutek klęski Szwecji w wojnie rosyjsko-szwedzkiej (1808–1809) w 1809 roku kontrolę nad Finlandią i Wyspami Alandzkimi przejęła Rosja, przekształcając nowe zdobycze terytorialne w Wielkie Księstwo Finlandzkie⁸. Pod panowaniem carów Finlandia i Rosja rozwijały się w różnych kierunkach. Finlandia ze szwedzkiej prowincji przekształciła się w oddzielne (choć niesuwerenne) państwo, w którym wciąż obowiązywał niezależny od rosyjskiego, szwedzki system prawny⁹. Dotyczyło to również *Judereglementetu* z 1782 roku, który nie zezwalał Żydom na osiedlanie się w Finlandii.

Warto również zaznaczyć, że od 1809 roku prawa Żydów w Szwecji i w Finlandii ewoluowały oddzielnie. Ich stopniowa liberalizacja w Szwecji zakończyła się w 1870 roku, kiedy zostały zniesione wszystkie zasady dotyczące jedynie Żydów. Natomiast w okresie dominacji Rosji w Finlandii pozwolono osiedlać się wraz z rodzinami jedynie Żydom, którzy stacjonowali na terytorium fińskim i ukończyli trwającą 25 lat

zimowa (30 listopada 1939 roku – 13 marca 1940 roku) będąca jej konsekwencją wojna kontynuacyjna, kiedy armia fińska razem z niemiecką walczyła przeciw ZSRR (25 czerwca 1941 roku – 19 września 1944 roku). Etap ten zakończył się podpisaniem przez Finlandię separatystycznego pokoju z aliantami, co spowodowało zmianę frontu i walkę z niedawnymi sojusznikami – Niemcami. Trzeci i ostatni etap II wojny światowej w Finlandii jest określany mianem wojny lapońskiej.

⁶ T. Harviainen, *The Jews in Finland and World War II*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 21 (2000), no. 1-2, s. 157.

⁷ P. Hammarström, *Judiska konvertiter till kristendomen i Stockholm 1775–1870*, „Historisk Tidskrift”, 140 (2020), nr 1, s. 40.

⁸ H.A. Barton, *Scandinavia in the Revolutionary Era, 1760–1815*, Minneapolis 1986, s. 311.

⁹ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii 1809–1999*, tłum. B. Kojro, Kraków 2001, s. 47, 61.

służbę w armii rosyjskiej (tzw. kantonistom). Dzięki temu powstała w Finlandii niewielka społeczność żydowska, składająca się w 1870 roku z około 400 Żydów pochodzących z terenów dzisiejszej Rosji i Litwy (z tej przyczyny współczesna społeczność żydowska w Finlandii to przede wszystkim aszkanezyjczycy). Jednak zawody, które pozwalały im na utrzymanie się w Finlandii, były znacznie ograniczone. Żydzi mogli handlować chlebem, jagodami, „papierusami”, własnymi produktami rękodzielniczymi, używaną odzieżą i innymi używanymi towarami oraz tańszymi produktami odzieżowymi¹⁰. Co prawda od 1872 roku w parlamencie Finlandii (Eduskuncie) kilkakrotnie były podejmowane debaty na temat statusu prawnego Żydów, jednak nie skutkowały one żadnymi zmianami w prawie¹¹. Dodatkowo sytuacja Żydów w Finlandii skomplikowała się po śmierci cara Aleksandra II, kiedy dekretem z 1886 roku prawo do osiedlania się zostało anulowane i zastąpione zezwoleniem na pobyt czasowy, który dawał prawo do przebywania na określonym terenie tylko przez 6 miesięcy za specjalnym zezwoleniem gubernatora. W 1888 roku wydano pierwszy nakaz wydalenia 12 rodzin żydowskich z Turku, a z Wyborga wydalono 34 z 52. Część wypędzonych rodzin przeniosła się do Stanów Zjednoczonych, a część do Palestyny¹². Przed 1917 rokiem osiedlanie się Żydów w Finlandii było niemożliwe (lub przynajmniej utrudnione).

Żydzi w niepodległej Finlandii (po 1917 roku)

Wraz z uzyskaniem przez Finlandię niepodległości (6 grudnia 1917 roku) w kraju wprowadzono długo oczekiwane reformy ustawodawcze. Dnia 22 grudnia 1917 roku Eduskunta przewagą głosów 163 do 6 uchwaliła ustawę o wyznawcach wiary mojżeszowej¹³. Akt ten wszedł w życie 1 stycznia 1918 roku. Dzięki niej mieszkający na terytorium Finlandii Żydzi po raz pierwszy w historii uzyskali prawo do posiadania obywatelstwa fińskiego i stali się pełnoprawnymi mieszkańcami tego państwa. W tym samym roku fiński parlament wdrożył ustawę o małżeństwie cywilnym, zezwalając żydowskim obywatelom kraju na zawieranie małżeństw z nie-Żydami bez nawracania się na chrześcijaństwo. W 1922 roku potwierdzono konstytucyjne prawo do wolności wyznania w ustawie o wolności religii przyznającej prawo do praktykowania religii publicznie i prywatnie oraz umożliwiającej obywatelom Finlandii całkowite powstrzymanie się od przynależności do jakiegokolwiek wspólnoty religijnej. Ustawa o wolności religii zajęła się również kwestią dzieci, których rodzice należeli do różnych

¹⁰ S. Sweins, *Erfarenheter av antisemitism. En enkätstudie bland judar och Finland*, Åbo 2018, s. 11.

¹¹ S. Lundgren, *Finland*, in: *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/finland> [dostęp: 6.02.2022].

¹² T. Sillantaus, *Luvattu maa*, „Helsingin Sanomien”, Kuukausiliite 11/2020, s. 57.

¹³ J. Hanski, *Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944*, Helsinki 2006, s. 65.

wspólnot religijnych lub które nie były zrzeszone. Określiła także przynależność religijną dzieci po ojcu (mężu matki)¹⁴. Było to jednak sprzeczne z prawem ortodoksyjnych Żydów (halacha), określającym matrylinearną przynależność religijną dziecka.

W trakcie trwania I i II wojny światowej i w okresie międzywojennym miała miejsce asymilacja społeczności żydowskich w Finlandii. Proces ten przebiegał najintensywniej w Helsinkach. Rodzice żydowscy często decydowali się nie posyłać swoich dzieci do szkół żydowskich, a od początku lat 30. XX wieku zaczęła rosnąć liczba małżeństw mieszanych. Herman Morath, pisarz jidysz z Łotwy, opisał życie gminy żydowskiej w Helsinkach w latach 20. Wspominał, że społeczność Żydów w Helsinkach charakteryzowała się asymilacją, małżeństwami mieszanymi i sekularyzacją. Wiele źródeł podaje, że wśród społeczności żydowskich w Finlandii społeczność Helsinek najmniej przestrzegała praktyk żydowskich¹⁵. Co więcej, w porównaniu z posługującą się jidysz gminą żydowską w Turku wielu jej członków wolało posługiwać się językiem szwedzkim. W latach 30. XX wieku najczęściej używanym językiem kongregacji helsińskiej i jej instytucji był szwedzki, a większość członków społeczności deklarowała ten język jako ojczysty, choć wielu z nich biegle posługiwało się jidysz. W Wyborgu jidysz pozostał oficjalnym językiem kongregacji aż do II wojny światowej¹⁶.

W 1920 roku w Finlandii mieszkało 1468 Żydów, spośród których 1097 urodziło się w Finlandii, a większość z nich posługiwała się językiem fińskim. W 1925 roku liczba Żydów wzrosła do 1699, w 1930 roku do 1728, a podczas wojny zimowej w 1939 roku do 1793. Trzy piąte Żydów mieszkało w Helsinkach, jedna piąta w Turku i jedna piąta w Viipuri (dzisiejszym Wyborgu). Niewielka gmina żydowska istniała również w Hämeenlinna¹⁷.

Losy fińskich Żydów w czasie II wojny światowej

Kiedy w 1938 roku Żydzi zaczęli masowo wyjeżdżać z nazistowskich Niemiec, w Finlandii mieszkało ich mniej niż 2000. Była to jedna z najmniejszych społeczności żydowskich w Europie. Odsetek Żydów w populacji Finlandii wynosił 0,05% i stanowili oni tak niepozorną mniejszość, że antysemityzm miał tam niewielkie szanse na zyskanie szerokiego poparcia społecznego¹⁸.

¹⁴ Ustawa o wolności religijnej (fin. Uskonnonvapauslaki) z dnia 10 listopada 1922 r., <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1922/19220267#Pdm45237816566224> [dostęp: 13.02.2022].

¹⁵ M. Czimbalamos, *From Yidishe khasene to Civil Marriage. The History of Inter marriages in the Jewish Community of Helsinki*, „Scripta Instituti Donneriani Aboensis”, 28 (2018), s. 167.

¹⁶ S. Muir, *Yiddish in Helsinki. Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture*, Helsinki 2004 (Studia Orientalia, vol. 100), s. 213–215.

¹⁷ M. Czimbalamos, D. Pataricza, *Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 2.

¹⁸ D. Romanowski, *Евреи в Финляндии, 1938–1945 годы*, „ЛЕХАИМ”, 2010, 11(223), <https://www.lechaim.ru/ARHIV/223/romanovskiy.htm> [dostęp: 12.02.2022].

Żydzi mieszkający w Finlandii w większości pochodzili z Rosji (terenów Imperium Rosyjskiego) lub byli potomkami imigrantów z terenów Imperium Rosyjskiego. Pierwsi Żydzi zamieszkujący ten kraj, to żołnierze „Mikołaja”, którzy po 25 latach służby w armii carskiej na terytorium Finlandii mogli osiedlać się w miejscu swojego stacjonowania. Wielu Żydów przybyło do Finlandii również podczas i po wojnie domowej w Rosji. W okresie międzywojennym (1918–1939) społeczność żydowska w tym kraju była silna pod względem ekonomicznym i cieszyła się w społeczeństwie pewnym autorytetem. Co prawda w Finlandii, podobnie jak w innych częściach świata zachodniego w tym okresie, antysemityzm polityczny dawał o sobie znać. Jednak w państwie nordyckim był bardziej rozpowszechniony w wyższych, wykształconych klasach społeczeństwa, a Żydzi nie odczuwali antysemityzmu ze strony zwykłych mieszkańców kraju¹⁹.

W okresie rządów nazistów w Niemczech Finlandia była jednym z kierunków emigracji zarówno dla uchodźców politycznych, jak i dla Żydów. Jednak w chwili wybuchu wojny zimowej (30 listopada 1939 roku) w Finlandii przebywało jedynie niespełna 200 żydowskich uchodźców. Dla porównania w Szwecji było ich ponad 2 tys. Powodem było nie tylko to, że Szwecji — jako bardziej zaludnionemu i bardziej rozwiniętemu państwu — łatwiej było zapewnić uchodźcom wyżywienie i pracę, lecz także to, że Finlandia uznała za swój pierwszy obowiązek przyjęcie uchodźców ze wschodu. W okresie międzywojennym państwo to przyjęło co najmniej 12 tys. uchodźców z ZSRR: Finów, Karelian, Ingrów oraz Rosjan²⁰. Dlatego oficjalnie Finlandia wyrażała zdanie, że opiekę nad uchodźcami z Europy Środkowej powinny przejąć inne państwa nordyckie.

Większość uchodźców przybyła do Finlandii po Anschlussie Austrii, a szczyt migracji miał miejsce w lecie 1938 roku²¹. W sierpniu tego samego roku władze zaostrzyły zasady przyjmowania cudzoziemców, czego skutkiem było odesłanie (22 sierpnia 1938 roku) 60 austriackich Żydów, którzy przybyli na parowcu Ariadna do Helsinek, tym samym parowcem do Szczecina. Dla większości Żydów zmuszonych do ucieczki z terenów rządzonych przez nazistów Finlandia była jedynie państwem tranzytowym na drodze do Szwecji i Stanów Zjednoczonych²². Jednak część z nich osiedliła się w Finlandii.

Możliwości przyjmowania emigrantów znacznie pogorszyły się po zakończeniu wojny zimowej i aneksji przez ZSRR południowo-wschodnich części fińskiego tery-

¹⁹ Tamże.

²⁰ J. Niinistö, *Heimosotien historia 1918–1922*, Helsinki 2005, s. 219–224.

²¹ Yle.fi, *Viimeinen kortti keskitysleiriltä kertoo Lammille kätettyjen juutalaisten vaiheista*, <https://yle.fi/uutiset/3-7350915> [dostęp: 14.02.2022].

²² K. Kallonen, *Tähtilippu talvisodassa. Amerikan Suomalaisen Legioonan tuntematon tarina*, Revontuli 2016, s. 192–195.

torium. Konieczność pilnej ewakuacji i przesiedlenia ponad 400 tys. osób (10% populacji kraju) wiosną 1940 roku znacznie zmniejszyła zdolność Finlandii do przyjmowania uchodźców z Europy Środkowej²³. Po wojnie zimowej stosunek władz do Żydów poprawił się. Ci z nich, którzy przebywali w kraju przez dłuższy czas, otrzymali trzyletnie zezwolenie na pobyt, a część uchodźców przybyłych do Finlandii nielegalnie została zwolniona z internowania. Kiedy ZSRR zaatakował Finlandię, wielu Żydów z okupowanych przez Niemców Holandii, Belgii i Polski zgłaszało się na ochotnika do fińskiej armii — udział w wojnie dawał im prawo azylu, przynajmniej tymczasowo. Po zakończeniu wojny zimowej okazało się, że większość z nich nie może wrócić. Jednak stosunek władz fińskich do takich ochotników był niejednoznaczny — trzech oskarżono o komunizm i sympatię dla ZSRR i osadzono w więzieniu²⁴. Co prawda większości pozwolono pozostać na terytorium Finlandii, jednak podczas wojny kontynuacyjnej, która rozpoczęła się 25 czerwca 1941 roku, żaden Żyd niebędący obywatelem Finlandii nie został wcielony do armii²⁵.

Wraz z wybuchem wojny kontynuacyjnej, kiedy na terytorium Finlandii przebywało liczne niemieckie wojsko, władze postanowiły usunąć Żydów z Helsinek. Dla tych z uchodźców, którym udało się osiedlić w stolicy i znaleźć pracę, wszystko zaczynało się od nowa. Szwecja zgodziła się przyjąć 40 Żydów z Helsinek — była to ostatnia taka inicjatywa z jej strony. Reszta została przeniesiona na obszary wiejskie. Wkrótce, aby nie drażnić miejscowej ludności, władze postanowiły rozszerzyć służbę pracy na uchodźców żydowskich. Z 32 Żydów utworzono brygadę i wysłano ją do budowy linii kolejowej w Laponii. W obozie Kuusivaara, w którym byli zakwaterowani, niepodzielnie panowała wojskowa dyscyplina. Wśród fińskich strażników znajdowali się antysemita i pronazistowski wojskowi. Stacjonowanie w okolicy dywizji SS Nord spowodowało, że latem 1942 roku brygada żydowska została przeniesiona na frontową wyspę Suursaari w Zatoce Fińskiej²⁶. W listopadzie 1942 roku władze fińskie przekazały ośmiu żydowskich uchodźców niemieckiemu gestapo. Pięciu z nich było członkami brygady pracującej na wyspie Suursaari. Uchodźcy ci zostali oskarżeni o nadużywanie prawa do azylu w Finlandii, aresztowani, przywiezieni do Helsinek i dołączeni do grupy 19 radzieckich jeńców wojennych, Rosjan i Estończyków, których władze fińskie zamierzały przekazać Niemcom w Tallinie. Do pięciu mężczyzn dobrowolnie dołączyło trzech członków ich rodzin, w tym dwoje dzieci. Wszyscy zostali przekazani Niemcom, następnie wysłani do Berlina, a dwa

²³ *Talvisodan kronikka*, ed. E. Siilasvuo, Jyväskylä 1989, s. 149–192.

²⁴ Sotatieteen laitos, *Talvisodan historia*, Porvoo 1991, s. 43–52.

²⁵ D. Romanowski, *Евреи в Финляндии, 1938–1945 годы*.

²⁶ Tamże.

tygodnie później, wraz z deportowanymi berlińskimi Żydami, do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Przeżył tylko jeden z nich²⁷.

Jedną z ciemnych kart historii Żydów w Finlandii jest udział żołnierzy i oficerów narodowości żydowskiej w wojnie kontynuacyjnej w latach 1941–1944, innymi słowy, po stronie Niemiec w II wojnie światowej. Finlandia była niezwykle, jak na sojusznika Niemiec, państwem. Nie jak faszystowskie Włochy i półfaszystowskie Rumunia i Węgry. Od 1919 roku (obalenie proniemieckiej monarchii w kraju) do końca II wojny światowej Finlandia pozostawała państwem demokratycznym. W ostatnich przedwojennych wyborach parlamentarnych w 1939 roku 40% głosów otrzymała Partia Socjaldemokratyczna, która w latach wojny pozostawała czołową partią koalicji rządzącej. Natomiast skrajnie prawicowy Patriotyczny Ruch Ludowy (do 1932 roku Ruch Lapua) otrzymał w tych wyborach tylko 6,7% głosów²⁸, a wybrany w grudniu 1940 roku na prezydenta Risto Ryti był przedstawicielem umiarkowanej i liberalnej Narodowej Partii Postępowej²⁹.

Głównodowodzący fińską armią marszałek Carl Gustaf Mannerheim, który w 1920 roku sympatyzował z Ruchem Lapua, zaprzeczał, aby Finlandia była sojusznikiem Niemiec. Zgodnie z formułą przyjętą w tym czasie Finlandia i Niemcy były niczym więcej niż „towarzyszami broni”, co oznaczało, że ich armie walczyły ze wspólnym wrogiem — ZSRR. Formalny pakt między Finlandią a Niemcami został zawarty dopiero w czerwcu 1944 roku i obowiązywał przez niecałe dwa miesiące. Niemcy starali się zrobić wszystko, aby „braterstwo broni” wyglądało jak sojusz, a Finlandia stała się wasalem Niemiec. Od czerwca 1941 roku w fińskiej Laponii stacjonowały trzy niemieckie korpusy armijne, siły SS, w szczególności przedstawiciele Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) oraz niemieckie siły powietrzne. Chociaż Finlandia, pod presją niemiecką, przystąpiła do paktu antykominternowskiego, zachowała swój system demokratyczny i nie miała zamiaru „rozwiązywać kwestii żydowskiej”. Żaden z rodzimych fińskich Żydów (tj. tych, którzy osiedlili się lub urodzili w Finlandii przed 1919 rokiem) nie został ekstradowany Niemcom³⁰. Marszałkowi Carlowi G. Mannerheimowi przypisuje się nawet zdanie rzekomo skierowane do Heinricha Himmlera: „Dopóki Żydzi służą w mojej armii, nie pozwolę na ich deportację”³¹. Jako obywatele Finlandii Żydzi zostali wcieleni do fińskiej armii, najpierw podczas wojny zimowej, a następnie podczas wojny kontynuacyjnej.

²⁷ K. Oksanen, *Suomesta laivattujen juutalaisten kohtalo sai lopullisen sinetin*, „Helsingin Sanomat”, 27 stycznia 2018, s. 14–16.

²⁸ Tilastokeskus, *Suomen tilastollinen vuosikirja 2004*, s. 562–563.

²⁹ S. Virkkunen, *Ryti: Myrskyajan presidentti*, Helsinki 1985, s. 6.

³⁰ H. Meinander, *Suomi 1944*, Helsinki 2009, s. 17.

³¹ D. Romanowski, *Евреи в Финляндии, 1938–1945 годы*.

W sumie w czasie II wojny światowej z około 300 Żydów, mężczyzn i kobiet, wcielonych do wojska 15 zginęło w wojnie zimowej, a 8 w wojnie kontynuacyjnej³².

Udział w wojnie zimowej nie stwarzał problemów moralnych dla fińskich Żydów. Ich ojczyzna została zaatakowana i bronili jej jak wszyscy pozostali mieszkańcy tego państwa. Jednak w czasie wojny kontynuacyjnej musieli walczyć w tym samym obozie co nazistowskie Niemcy, czyli w rzeczywistości po ich stronie. To, że reżim nazistowski był wrogi Żydom, nie było dla nikogo tajemnicą. Fińscy Żydzi byli na ogół lepiej wykształceni niż ogół społeczeństwa, często zajmowali stanowiska kierownicze, służyli jako lekarze itp. Najczęściej byli również informowani o losie Żydów w okupowanej Europie „z pierwszej ręki”.

Trzech żydowskich oficerów służyło w Sztapie Generalnym armii fińskiej: Leo Jakobson, Mikko Poljak i Josef Lefko. Przez ręce porucznika L. Jacobsona przechodziły tajne dokumenty i wiadomości opisujące działania Niemców na Wschodzie. „To, co działo się w tym czasie w Europie Wschodniej, wisiało nad moim umysłem jak koszmar, przez całą wojnę nie mogłem się z tego otrząsnąć” — wspominał L. Jacobson po wojnie³³. W 1942 roku Przedstawicielstwo Armii Niemieckiej przy fińskim Sztabie Generalnym poprosiło o podanie nazwisk wszystkich fińskich oficerów służących w jego departamencie zagranicznym w celu przyznania im niemieckich medali. Przygotowanie listy powierzono L. Jacobsonowi. Zastosował się do rozkazu, ale wraz z innymi żołnierzami pochodzenia żydowskiego został z listy usunięty. Jedynie co zrobili Niemcy, to nie przyznali Żydom odznaczeń, ale nie podnosili kwestii ich usunięcia. Jednak wśród funkcjonariuszy fińskich znajdowali się tacy, którzy chętnie dołączyliby do Niemców w „rozwiązywaniu kwestii żydowskiej”.

Przykładem antysemity był porucznik policji państwowej Valpo Ari Kauhanen, który służył w Sztapie Generalnym. Stale wysyłał on raporty zapewniające swoich przełożonych, że w takiej wojnie Żydzi nie są godni zaufania i że jest wystarczająco dużo zdolnych Finów i Szwedów na te stanowiska. Jednak Valpo nie usunęła Żydów z kwatery głównej³⁴.

Żydowscy lekarze często leczyli Niemców. Lekarz major Leo Skurnik służył w 53. Pułku w Kestenga stacjonującym w pobliżu jednostki SS. Kiedy pułk został otoczony i poniósł ciężkie straty, L. Skurnik zabrał do szpitala rannych z okrężenia na rzece Kapustnaya. Wymagało to transportowania ich dziewięć kilometrów przez bagna. Przewoził także rannych esesmanów. W sumie podczas ewakuacji z Kapustnaji w sierpniu i wrześniu 1941 roku uratował 600 osób. Pod koniec wojny, już jako szef służby medycznej pułku, z powodzeniem ewakuował niemiecki szpital. Niemcy postanowili

³² Tamże.

³³ Tamże.

³⁴ E. Sana, *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn: juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*, Helsinki 2004, s. 241.

przyznać mu Krzyż Żelazny II klasy. Leo Skurnik bardzo ostro odmówił przyjęcia odznaczenia, a oburzeni Niemcy zażądali wydania go na egzekucję. Lekarza bronił generał Hjalmar Fridolf Sillasvuo, który powiedział Niemcom: „Dlaczego miałbym wam oddać mojego najlepszego lekarza?”³⁵.

W południowej części frontu (w Karelii) stosunki fińsko-żydowskich żołnierzy z Niemcami były z reguły poprawne. Wielu żydowskich żołnierzy nie ukrywało swojej żydowskości przed Niemcami, a Niemcy nigdy nie odmawiali służby u fińskich oficerów, nawet wiedząc, że ci są Żydami. Pierwszym fińskim Żydem, któremu Niemcy próbowali przyznać Krzyż Żelazny, był kapitan Salomon Klass. Na swoją prośbę został skreślony z listy kandydatów do tego odznaczenia. Na wieść o tym w jego namiocie pojawił się dowódca niemieckiej dywizji. Kapitan zaprosił niemieckiego pułkownika na wspólne wypicie kawy. W czasie rozmowy pułkownik miał zainteresować się akcentem Klasa i zadać pytanie: „Czy jesteś Bałtem?”. Ten natomiast miał odpowiedzieć: „Nie, ale moi rodzice pochodzą z Łatgalii, jestem Żydem, a w domu mówimy w jidysz”. Pułkownik miał zerwać się na równe nogi, ucisnąć dłoń Klasa i powiedzieć, że osobiście nie ma nic przeciwko niemu jako Żydowi. Podobno potem podniósł rękę, krzyknął *Heil Hitler!* i odszedł³⁶.

Latem 1942 roku w 163. Dywizji Wehrmachtu jako tłumacz służył Szolem Bołotowski. Niemcy zapytali go, skąd tak dobrze zna niemiecki. Ten odpowiedział: „Strategicznie ważne jest, aby znać język wroga, ponieważ ja jestem Żydem, a wy jesteście Niemcami”. Następnego dnia został zwolniony z funkcji tłumacza, ale nie ukarany³⁷.

Chociaż w fińskiej armii byli antysemitcy oficerowie, jej przełożeni byli dość lojalni wobec Żydów. W 24. Pułku Piechoty, w rejonie Sviri, gdzie służyli szwedzkojęzyczni Finowie, było wielu Żydów. Dowódca pułku, katolik, zezwolił na założenie synagogi polowej w odległości kilometra od linii frontu, mimo że w pobliżu stacjonowały również jednostki niemieckie. Synagoga ta stała się znana we wszystkich jednostkach, w których służyli Żydzi. Jej zdjęcia, ukazujące się we wszystkich gazetach, miały pokazać, że Finlandia jest lojalna wobec Żydów mimo „braterstwa broni” z Niemcami³⁸.

Sytuacja żydowskich żołnierzy w Laponii była znacznie gorsza. Służyli tam Austriacy, którzy w większości byli antysemitami, co dość często dawali do zrozumienia żydowskim żołnierzom. Doświadczyło tego dwóch Żydów, którzy zostali ranni podczas walk na Półwyspie Rybackim i przewiezieni do niemieckiego pływającego szpitala w Liinahamari. Wkrótce poprosili o przeniesienie stamtąd. Groźby śmierci,

³⁵ P. Kendall, *The Jews Who Fought for Hitler: „We Did Not Help the Germans. We Had a Common Enemy”*, „The Daily Telegraph”, 9 marca 2014.

³⁶ J.B. Simon, *Strangers in a Stranger Land: How One Country's Jews Fought an Unwinnable War Alongside Nazi Troops... and Survived*, London 2019, s. 3, 175–185.

³⁷ D. Romanowski, *Евреи в Финляндии, 1938–1945 годы*.

³⁸ Yle.fi, *Jatkosodan ihme: Synagoga saksalaissotilaiden naapurissa*, 2017, <https://yle.fi/uutiset/3-9864223> [dostęp: 14.02.2022].

zwłaszcza ze strony SS, nie były rzadkością. Leo Kaplun wspomina, że w nocy spał „na pół gwizdka” przytulony do karabinu maszynowego³⁹.

Podczas wojny kontynuacyjnej służący w fińskiej armii żydowscy żołnierze doświadczyli dwóch kryzysów moralnych. W listopadzie 1942 roku, po przekazaniu Niemcom Żydów z brygady robotniczej na Suursaari, wśród żydowskich żołnierzy pojawiły się pogłoski, że to dopiero początek, a wkrótce deportacje będą kontynuowane i nadejdzie ich kolej. Pogłoski te wywołały nerwowość wśród żydowskich żołnierzy. Po raz drugi taka nerwowość pojawiła się po tzw. pakcie Ribbentrop-Ryti z 26 czerwca 1944 roku, który uczynił Finlandię formalnym sojusznikiem Niemiec. Krążyły pogłoski, że teraz Niemcy będą panami w Finlandii, a Żydzi zostaną deportowani. Żydowscy żołnierze prosili dowódców, aby w takiej sytuacji dana im była możliwość ucieczki do Szwecji⁴⁰.

Dnia 9 września 1944 roku Finlandia podpisała zawieszenie broni z krajami koalicji antyhitlerowskiej. Wojna z ZSRR przerodziła się w wojnę Finlandii przeciwko niemieckim wojskom okupującym Laponię (tzw. wojnę lapońską). Przejście kraju do obozu antynazistowskiego wyeliminowało problem moralny, który istniał wśród fińskich Żydów. W Dniu Niepodległości Finlandii 6 grudnia 1944 roku marszałek Manerheim odwiedził synagogę w Helsinkach, co odebrano jako gest przeprosin dla Żydów za udział w wojnie po stronie Niemiec⁴¹.

Co czuli sami fińscy Żydzi w związku z faktem, że walczyli po stronie nazistów? Byli patriotami swojego kraju. Z pewnością postrzegali wojnę zimową 1939/1940 jako swoją wojnę, zwłaszcza że wśród 400 tys. uchodźców z terenów anektowanych przez ZSRR było co najmniej 300 Żydów, a cele wojny kontynuacyjnej były bliskie i zrozumiałe dla fińskich Żydów. Podobnie jak inni obywatele Finlandii kierowali się postawą, że ich kraj nie jest sojusznikiem Niemiec, a jedynie towarzyszem broni, konsekwentnie odmawiając przyjmowania niemieckich odznaczeń wojskowych. W całej tej sytuacji można jednak zauważyć pewien stopień samooszukiwania się. Weteran wojny kontynuacyjnej, były kapitan Josef Lefko w wywiadzie przeprowadzonym 40 lat po wojnie powiedział: „Otrzymaliśmy niezgłębione błogosławieństwo — mogliśmy walczyć o naszą, ludzką godność, gdy nasi nieuzbrojeni bracia i współwyznawcy w sąsiednich krajach północnych i wszędzie w Europie zostali zniszczeni”⁴². Kapitan J. Lefko nigdy nie wspominał o tym, kto zabijał jego braci i współwyznawców podczas walki. Nie powiedział też, czy wojna po stronie Niemiec była, w pełnym tego słowa znaczeniu, wojną o wolność i godność ludzką. Niektórzy fińscy Żydzi

³⁹ D. Romanowski, *Евреи в Финляндии, 1938–1945 годы*.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

twierdzili, że w czasie wojny nie wiedzieli o ludobójstwie Żydów, a jedynie o prześladowaniach⁴³. Wydaje się, że poczucie nieczystego sumienia nie opuściło fińskich Żydów po II wojnie światowej. Nieproporcjonalna liczba fińskich żydowskich weteranów wojny kontynuacyjnej wzięła udział w wojnie o niepodległość Izraela w 1948 roku — 29 osób. Osiedli w Izraelu weterani wojny kontynuacyjnej ukrywali swój udział w wojnie, nie utrzymywali kontaktu z Żydami ocalałymi z Holokaustu i nie uczestniczyli w ceremoniach upamiętniających Holokaust, a czasami całkowicie unikali Żydów z Europy Środkowej i Wschodniej. Z drugiej strony Żydzi, którzy pozostali w Finlandii, z dumą nosili fińskie odznaczenia wojskowe i podkreślali swój udział w wojnach tego kraju⁴⁴.

Z pewnością Finlandii nie można uznać za państwo współwinne Holokaustu. Jak niemal wszędzie, w Finlandii antysemityzm nie był zjawiskiem niespotykanym. Antysemitami byli niektórzy urzędnicy państwowi, zdarzały się antyżydowskie incydenty⁴⁵. Nie było jednak deportacji Żydów do niemieckich obozów koncentracyjnych, takich jak ta, która miała miejsce np. na Słowacji w 1942 roku. Przekazanie ośmiu Żydów Niemcom w 1942 roku na podstawie sfinansowanych zarzutów przeciwko nim ma różne interpretacje w fińskiej historiografii: od aktu antysemickiego po osobistą zemstę fińskich urzędników na ofiarach transferu. Niemcy nie zmuszali Finlandii do deportacji Żydów i nie zrobili tego sami, chociaż liczba sił niemieckich w kraju i środki techniczne mogły na to pozwolić. Niewielka liczba Żydów w Finlandii — 2 tys. osób, nie licząc uchodźców, również nie jest wystarczającym wyjaśnieniem. W Norwegii było 1300 Żydów, ale mimo to Niemcy przeprowadzili akcję deportacyjną. Jednym z wyjaśnień wydaje się być znaczenie Finlandii jako sojusznika dla Niemiec. Deportacja Żydów z państw Europy Zachodniej często wyglądała jak zemsta Niemiec na tych państwach za ich opór. W Norwegii deportacja Żydów była niewątpliwą zemstą na tym kraju za jego opór w kwietniu 1940 roku. W Danii Niemcy zdecydowali się na spóźnioną deportację w październiku 1943 roku po rozpoczęciu tam antyniemieckich protestów. W Belgii liczba ofiar żydowskich była niższa niż w Holandii, w szczególności ze względu na większą gotowość państwa belgijskiego do współpracy. Natomiast dla Niemców Finlandia była ważnym sojusznikiem, a jej armia zajmowała dużą i ważną część frontu⁴⁶. Trudno jednak stwierdzić, czy państwo to stanęło by w obronie swoich Żydów, gdyby Niemcy wywarli na nie większą presję.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ M. Jakobson, *Väkivallan vuodet: 20. vuosisadan tilinpäätös I*, Helsinki 1999, s. 375–376.

⁴⁶ Tamże, s. 372.

Finlandia wobec powstania państwa Izrael

Podjmując próbę analizy postawy Finlandii wobec Izraela, należy zwrócić uwagę na globalną sytuację polityczną oraz specyficzne położenie Finlandii po II wojnie światowej, która po 1945 roku znalazła się w strefie wpływów ZSRR. Jednak jej położenie było znacząco inne niż państw Europy Środkowo-Wschodniej, z których część stała się republikami radzieckimi (Litwa, Łotwa, Estonia), a pozostałe zostały zupełnie zdominowane przez Związek Radziecki zarówno w kontekście polityki wewnętrznej, jak i międzynarodowej. Finlandia prowadziła względnie niezależną politykę wewnętrzną. Natomiast polityka zagraniczna tego państwa była prowadzona w taki sposób, aby zachować równowagę pomiędzy niedawaniem Moskwie najmniejszego pretekstu do niezadowolenia a nawiązywaniem stosunków ekonomiczno-gospodarczych z krajami zachodnimi⁴⁷. Na skutek nacisków ZSRR bądź też w obawie przed jego reakcją Finlandia nie przystąpiła do Planu Marshalla⁴⁸. Nie dołączała także do żadnych organizacji międzynarodowych, które mogły być postrzegane przez ZSRR jako wrogie bądź nieprzyjazne Moskwie. Zwolennikiem takiej polityki był ówczesny prezydent Finlandii Juho Kusti Paasikivi, a po 1956 roku jego następca na urzędzie Urho Kaleva Kekkonen, który sprawował funkcję prezydenta aż do 1981 roku. Zakładali oni, że Finlandia jest niepodległa tylko ze względu na swoje marginalne znaczenie dla Związku Radzieckiego. Znaczenie to mogło takie pozostać tylko dzięki unikaniu wszelkich układów międzynarodowych z krajami zachodnimi. Polityka taka, tzw. finlandyzacja, była na początku nazywana linią Paasikiviego-Kekkonena⁴⁹.

Finlandia jako jedno z pierwszych państw uznała państwo Izrael w 1949 roku. Stosunki dyplomatyczne zostały nawiązane w 1950 roku. W tym czasie Izrael był ważnym tematem rozmów w żydowskich domach w Finlandii. W 1948 roku ponad 30 młodych fińskich Żydów (w tym 29 weteranów wojny kontynuacyjnej) walczyło w wojnie o niepodległość Izraela. Żydowskie rodziny w Finlandii prowadziły zbiórki funduszy na rzecz Żydowskiego Funduszu Narodowego. Dzięki zebranych środkom w Izraelu powstały trzy lasy pamięci o nazwach nawiązujących do Finlandii: „Sibeliu”, „Mannerheim” i „Finlandia”. Rozwój relacji między oboma krajami opisuje Roni Smolar, w latach 2007–2010 przewodniczący społeczności żydowskiej w Finlandii:

Dobrze jest pamiętać, że na początku Finlandia i Izrael odnalazły się, ponieważ były małe i szukały uznania, nie wspominając już o tym, że flagi obu krajów są niebiesko-białe. Poza tym w Izraelu Finlandia miała dobrą reputację, ponieważ wszyscy wiedzieli, jak zawzięcie broniła swojej niepodległości. W połowie

⁴⁷ M. Jakobson, *Finland in the new Europe*, Westport 1998, s. 49.

⁴⁸ F. Singleton, *Finland's Functioning „Finlandisation”*, „World Today”, nr 11, listopad 1985.

⁴⁹ Tenże, *The Myth of „Finlandisation”*, „International Affairs [London]”, 57 (1981), nr 2, s. 270-283.

1950 r. powstało stowarzyszenie Finlandia-Izrael, a jego przewodniczący, Karl Fagerholm z Partii Socjaldemokratycznej, odwiedził Izrael wkrótce potem. Premier Ben Gurion odwiedził Finlandię w 1962 roku i został przyjęty przez fińskiego premiera Ahti Karjalainena. Premier Rafael Paasio odwiedził Izrael w maju 1967 roku i został przyjęty przez premiera Leviego Eshkola. Miało to miejsce tuż przed wybuchem wojny sześciodniowej. Po wojnie sześciodniowej stosunek Finów do Izraela zmienił się, ponieważ nie był postrzegany jako mały „Dawid” [walczący z Goliatem — K.K.]⁵⁰.

Zmianę stosunku społeczeństwa Finlandii do Izraela po wojnie sześciodniowej uwiarydociły liczne protesty w czasie wizyty premier Izraela Goldy Meir w 1971 roku. Istnieją także informacje, że w czasie tej wizyty pomimo ścisłej ochrony Meir udało się „zniknąć” i udać do Laponii na tajne spotkanie z przedstawicielami ZSRR⁵¹. Wydarzenie to miało miejsce po zerwaniu przez ZSRR i jego państwa satelickie stosunków dyplomatycznych z Izraelem. Można zatem przypuszczać, że Finlandia jako państwo położone politycznie między Wschodem a Zachodem stanowiła doskonałe miejsce dla nieformalnych spotkań przedstawicieli wrogich mocarstw. Za taką hipotezę przemawia fakt, że cała fińska polityka zagraniczna była zależna od ZSRR, a Finlandia nie podejmowała niemal żadnych aktywności bez aprobaty Moskwy.

Fińscy Żydzi w XXI wieku

W czasie II wojny światowej fińska społeczność żydowska straciła kontakt z dawnymi gminami żydowskimi w krajach bałtyckich i Polsce, skąd w większości pochodzili jej członkowie i skąd rekrutowali się wcześniej rabini i pracownicy religijni. Społeczności i ośrodki żydowskie były zrujnowane, a ocalała resztką została odcięta od Zachodu⁵². Mimo że współczesna społeczność fińskich Żydów pod wieloma aspektami różni się od swoich współwyznawców w innych państwach, podlega podobnym procesom, takim jak asymilacja i laicyzacja. Jako przykład można przedstawić wyniki badań na temat przestrzegania koszerności wśród fińskich Żydów przeprowadzone przez Dórę Pataricę, które pokazują, że w domu 59% z nich w ogóle nie przestrzega koszerności, 15% przestrzega, a 26% przestrzega częściowo. Dane te są niezależne od wieku badanej grupy. Ci, którzy uważają się za „tradycyjnych”, mają nieco większą skłonność do zachowywania koszerności (60%). Jedząc poza domem, 13% respondentów wybiera opcję wegetariańską i/lub rybną, 3% je tylko mięso ko-

⁵⁰ *Intervju med den finländska författaren och journalisten Roni Smolar: Finland-Israel 70 år*, 26 listopada 2020, https://finlandabroad.fi/web/isr/aktuellt/-/asset_publisher/T01HPEq0q7JC/content/rony-smolarin-podcast-70-vuotisten-diplomaattisuhteiden-historiaista-ja-nykyp-c3-a4iv-c3-a4st-c3-a4/384951 [dostęp: 7.02.2022].

⁵¹ Tamże.

⁵² S. Muir, R. Tuori, „*The Golden Chain of Pious Rabbis*”. *The Origin and Development of Finnish Jewish Orthodoxy*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 24.

szerne, 37% je wszystkie rodzaje mięsa, w tym wieprzowinę, a 47% je mięso inne niż wieprzowina. Jeżeli chodzi o owoce morza, to 65% fińskich Żydów deklaruje, że spożywa je, nie zwracając uwagi na to, czy są kosherne, czy nie⁵³. Badaczka zauważyła również, że granice religijnych praktyk żywieniowych zostały rozluźnione w ciągu ostatnich siedemdziesięciu lat, co jasno wynika z relacji urodzonych w Finlandii żydowskich członków społeczności. Oznacza to także repozycjonowanie ortodoksji religijnej w zbiorze dyskursów, gdzie koszerność powoli przekształciła się w „jedzenie po żydowsku”⁵⁴. Według D. Patariczai członków społeczności żydowskiej w Finlandii można podzielić na trzy główne grupy w kontekście ich koszerności: bardzo niewiele osób trzyma się ściśle żywieniowego systemu kaszrutu. Są osoby i rodziny, które można określić jako jedzące po żydowsku. Jest też większość, która w ogóle nie przestrzega kaszrutu. Interpretując wzorce żywnościowe fińskich Żydów, wydaje się, że obowiązuje dychotomia koszerności w domu i niekoszerności podczas przebywania poza domem⁵⁵. Można przypuszczać, że odejście od koszerności Żydów mieszkających w Finlandii wynikało zarówno z niedostępności odpowiednich produktów, przepisów zabraniających uboju rytualnego, jak i z ogólnej laicyzacji społeczeństwa.

Zakończenie

Społeczność Żydów w Finlandii znacznie różni się od społeczności żydowskich w innych państwach. Jej współczesna tożsamość jest skutkiem historii tego państwa, zarówno okresów dominacji szwedzkiej i rosyjskiej, jak i jego działań podejmowanych w czasie II wojny światowej. W artykule opisano politykę rządu w Helsinkach z tego okresu, jednak nie poruszono roli fińskich ochotników w Waffen-SS i ich współpracy z nazistowskim aparatem zagłady Żydów poza granicami swojej ojczyzny. Poza nielicznymi przypadkami, zarówno historia, jak i tożsamość fińskich Żydów, nie są przedmiotami analiz i badań prowadzonych poza państwami nordyckimi. Wydaje się, że badania nad kulturą żydowską w Finlandii warte są przeprowadzenia szczególnie z punktu widzenia Polski. Analizując materiały archiwalne udostępnione autorowi przez Panią dr Mercédesz Czimbalmos i Panią dr Dórę Patariczę, można było zauważyć, że znaczna część nazwisk Żydów mieszkających w Finlandii wydaje się mieć polskie pochodzenie. Jednak będzie to stanowiło przedmiot osobnych badań i analiz.

⁵³ D. Pataricza, *Challahpulla. Where Two Wor(l)ds Meet*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 78–82.

⁵⁴ Tamże, s. 79.

⁵⁵ Tamże, s. 81.

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa o wolności religijnej (fin. Uskonnonvapauslaki) z dnia 10 listopada 1922 r., <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1922/19220267#Pidm45237816566224> [dostęp: 13.02.2022].

Opracowania

- Barton H.A., *Scandinavia in the Revolutionary Era, 1760–1815*, Minneapolis 1986.
- Czimbalmos M., *From Yidishe khasene to Civil Marriage. The History of Intermarriages in the Jewish Community of Helsinki*, „Scripta Instituti Donneriani Aboensis”, 28 (2018), s. 159–174.
- Czimbalmos M., *Laws, Doctrines and Practice. A Study of Intermarriages and the Ways They Challenged the Jewish Community of Helsinki from 1930 to 1970*, „Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 35–54.
- Czimbalmos M., *Intermarriage, Conversion, and Jewish Identity in Contemporary Finland. Study of Vernacular Religion in the Finnish Jewish Communities*, Åbo 2021.
- Czimbalmos M., Pataricza D., *Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 1–7.
- Hammarström, P., *Judiska konvertiter till kristendomen i Stockholm 1775–1870*, „Historisk Tidsskrift”, 140 (2020), nr 1, s. 31–65.
- Hanski J., *Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944*, Helsinki 2006.
- Harviainen T., *The Jews in Finland and World War II*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 21 (2000), no. 1–2, s. 157–166.
- Hoffer P.C., *The Historians' Paradox. The Study of History in Our Time*, New York 2008.
- Ilman R., *Researching Vernacular Judaism. Reflections on Theory and Method*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 91–108.
- Jakobson M., *Finland in the New Europe*, Westport 1998.
- Jakobson M., *Juutalaisten vuodet: 20. vuosisadan tilinpäätös 1*, Helsinki 1999.
- Jussila O., Hentilä S., Nevakivi J., *Historia polityczna Finlandii 1809–1999*, tłum. B. Kojro, Kraków 2001.
- Kallonen K., *Tähtilippu talvisodassa. Amerikan Suomalaisen Legioonan tuntematon tarina*, Revontuli 2016.
- Kendall P., *The Jews Who Fought for Hitler: „We did not help the Germans. We had a common enemy”*, „The Daily Telegraph”, 9 marca 2014.
- Meinander H., *Suomi 1944*, Helsinki 2009.
- Muir S., Tuori R., *„The Golden Chain of Pious Rabbis”. The Origin and Development of Finnish Jewish Orthodoxy*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 8–34.
- Muir S., *Yiddish in Helsinki. Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture*, Helsinki 2004 (Studia Orientalia, vol. 100).
- Niinistö J., *Heimosotien historia 1918–1922*, Helsinki 2005.
- Oksanen K., *Suomesta laivattujen juutalaisten kohtalo sai lopullisen sinetin*, „Helsingin Sanomat”, 27 stycznia 2018.
- Pataricza D., *Challahpulla. Where Two Wor(l)ds Meet*, „Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies”, 30 (2019), no. 1, s. 75–90.
- Sana E., *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn: juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*, Helsinki 2004.
- Talvisodan kronikka*, ed. E. Siilasvuo, Jyväskylä 1989.
- Sillantaus T., *Luovattu maa*, „Helsingin Sanomien”, Kuukausiliite 11/2020.
- Simon J.B., *Strangers in a Stranger Land: How One Country's Jews Fought an Unwinnable War Alongside Nazi Troops... and Survived*, London 2019.

- Singleton F., *Finland's Functioning „Finlandisation”, „World Today”, nr 11, listopad 1985.*
Singleton F., *The Myth of „Finlandisation”, „International Affairs [London]”, 57 (1981), no. 2,*
s. 270–285.
Sotatieteen laitos, *Talvisodan historia*, Porvoo 1991.
Sweins S., *Erfarenheter av antisemitism. En enkätstudie bland judar och Finland*, Åbo 2018.
Tilastokeskus, *Suomen tilastollinen vuosikirja 2004*.
Virkkunen S., *Ryti: Myrskyajan presidentti*, Helsinki 1985.

Netografia

- Interoju med den finländska författaren och journalisten Roni Smolar: Finland-Israel 70 år*, https://finlandabroad.fi/web/isr/aktuellt/-/asset_publisher/T01HPEq0q7JC/content/rony-smolarin-podcast-70-vuotisten-diplomaattisuhteiden-historiasta-ja-nykyp-c3-a4iv-c3-a4st-c3-a4/384951 [dostęp: 7.02.2022].
Lundgren S., *Finland*, in: *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/finland> [dostęp: 6.02.2022].
Romanowski D., *Евреи в Финляндии, 1938–1945 годы, „ЛЕХАИМ”, 2010, nr 11(223)*, <https://www.lechaim.ru/ARHIV/223/romanovskiy.htm> [dostęp: 12.02.2022].
Yle.fi, *Jatkosodan ihme: Synagoga saksalaissotilaiden naapurissa*, 2017, <https://yle.fi/uutiset/3-9864223> [dostęp: 14.02.2022].
Yle.fi, *Viimeinen kortti keskitysleiriltä kertoo Lammille kätettyjen juutalaisten vaiheista*, <https://yle.fi/uutiset/3-7350915> [dostęp: 14.02.2022].